

นาฏศิลป์พื้นบ้านสร้างสรรค์ ชุด เชื้อหอมแดง
ตำบลชัยชุมพล อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

The Art Of Traditional Folk Dancing Entitled Soeng Homdang
in the Chaicumphun Subdistrict, Laplae District, Uttaradit Province

กณิจจิมญศ์ ลิมปนารมณ¹ ณัฐพัชร มหายศนันท์²
พลิชฐ์สุธา มหายศนันท์³ และปรุพหัจกร อัครารศม์สกุล⁴

Kanijtimon Limpanarom¹ Nuttapat Mahayosanan,

Phasisutha Mahayosanan and Paroonjuk Akkararatsakul

(วันที่ส่งบทความ: 18 มกราคม 2564, วันที่แก้ไขบทความ: 30 มิถุนายน 2564, วันที่ตอบรับบทความ: 30 มิถุนายน 2564)

บทคัดย่อ

นาฏศิลป์พื้นบ้านสร้างสรรค์ ชุดเชื้อหอมแดง ตำบลชัยชุมพล อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของการแสดงเชื้อหอมแดง ตำบลชัยชุมพล อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ 2) เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบการแสดงเชื้อหอมแดง จากการสร้างสรรค์ไว้โดยภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ คุณครูพรทิพย์ มั่นยวน ตำบลชัยชุมพล อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ 3) เพื่อศึกษาบทบาทหน้าที่ของการแสดงเชื้อหอมแดง ตำบลชัยชุมพล อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ในบริบททางสังคมวัฒนธรรม เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ ประกอบการวิจัยที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น กล้องดิจิทัลบันทึกภาพนิ่ง และกล้องวิดีโอที่บันทึกภาพเคลื่อนไหว และแถบบันทึกเสียง

ผลการศึกษาพบว่านาฏศิลป์พื้นบ้านสร้างสรรค์ชุด เชื้อหอมแดง เกิดขึ้นจากการประดิษฐ์ตามขั้นตอนการเพาะปลูกหอมแดงของชาวบ้านตำบลชัยชุมพล อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ เนื่องจากตำบลชัยชุมพลเป็นแหล่งปลูกหอมแดงขนาดใหญ่ที่ได้รับการยอมรับในคุณภาพแห่งหนึ่งของประเทศ โดยนางพรทิพย์ มั่นยวน คิดประดิษฐ์ชุดการแสดงขึ้นเพื่อแสดงอัตลักษณ์วิถีการประกอบอาชีพที่สำคัญของชาวบ้านตำบลชัยชุมพล องค์ประกอบการแสดงที่สำคัญ ได้แก่ ท่ารำเชื้อหอมแดงจำนวน 15 ท่า ประกอบด้วยท่ายืน ท่ารำสาย (สายข้างเดียว) ท่ามอง ท่าขุดดิน ท่ารำสาย

¹ อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชานาฏศิลป์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ อีเมล wattana.kob@gmail.com
Lecturer of the Program in Dramatic Arts, Faculty of Education, Uttaradit Rajabhat University.

Email: wattana.kob@gmail.com

² อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชานาฏศิลป์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ อีเมล nuttap.123@gmail.com
Lecturer of the Program in Dramatic Arts, Faculty of Education, Uttaradit Rajabhat University.

Email: nuttap.123@gmail.com

³ อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชานาฏศิลป์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์

อีเมล Krujack_papay@hotmail.com

Lecturer of the Program in Dramatic Arts, Faculty of Education, Uttaradit Rajabhat University.

Email: Krujack_papay@hotmail.com

⁴ อาจารย์พิเศษ ประจำหลักสูตรสาขาวิชานาฏศิลป์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์

อีเมล bird.paroon@gmail.com

Lecturer of the Program in Dramatic Arts, Faculty of Education, Uttaradit Rajabhat University.

Email: bird.paroon@gmail.com

(สายสองแขน) ทำสะบัดจีบ ทำปกฟาง ทำเดิน ทำรดน้ำ ทำแบกกระซอน ทำเตรียมตะกร้า ทำเก็บหอมหรือดึ่งหอม ทำขีดเหงื่อ ทำอายุ และทำเข้าหรือทำจบ ผู้แสดงรำคู่ชายและหญิง ฝ่ายชาย แต่งกายสวมเสื้อเก้ง-กางเกงขะหมุ ฝ่ายหญิงสวมเสื้อเก้ง-นุ่งซิ่นลับแลง(ซิ่นดำปึก) อุปกรณ์ประกอบการแสดงคือ กระซอน ตะกร้าหอมแดง และจอบ ดนตรีและบทเพลงที่ใช้แสดงตามความเหมาะสมและความพร้อมในแต่ละโอกาสไม่ได้กำหนดไว้ตายตัว แต่นิยมใช้ดนตรีอีสานลายเต้ยโขง เพราะลีลาจังหวะสนุกสนานรวดเร็วเหมาะสมกับบริบทของการเพาะปลูกหอมแดง ซึ่งหอมแดงมีบทบาทหน้าที่ในการเป็นอัตลักษณ์ให้กับท้องถิ่นซึ่งนำมาซึ่งความภาคภูมิใจร่วมกันของชาวบ้านในชุมชน เป็นเครื่องมือสื่อสารประชาสัมพันธ์ให้สังคมภายนอกเข้าใจในบริบททางสังคมของตำบลชัยภูมิ เป็นสิ่งสะท้อนถึงความมีสุนทรีย์ที่ผสมผสานไปกับวิถีชาวบ้าน รวมถึงเป็นชุดการแสดงประจำท้องถิ่นที่มีไว้แสดงต้อนรับแขกผู้มาเยือนในวาระโอกาสต่าง ๆ ตลอดจนให้ผู้สูงอายุได้ออกกำลังกายเสริมสร้างสุขภาพกายและจิตที่ดี

คำสำคัญ: เซ็งหอมแดง, ลับแล, หอมแดง

Abstract

The study on creative folk dance entitled Serng Homdang in Chaichumpon Subdistrict, Laplae District, Uttaradit Province was intended to study the history and background of the dance, the components of the dance created by Miss Pornthip Manyuan, sage villager in Chaichumpon, Laplae, Uttaradit, and the role of the dance performance in the socio-cultural context. The research instruments were a researcher-constructed interview form, digital camera, video camera, and tape recorder.

The results show that the Serng Homdang folk dance depicts the shallot farming practiced by villagers in Chaichumpon, Laplae, Uttaradit which is recognized as an important shallot farming area for quality in Thailand. Miss Pornthip Manyuan invented the dance to show a unique way of making a living of the villagers. With regard to the dance components, there are 15 dance postures including standing, one-sided arm wagging, glancing, soil digging, *sabat chip*, two-sided arm wagging, straw covering, walking, watering, colander carrying, basket preparing, shallot picking, sweat wiping, being abashed and ending. It is a partner dance in which a male performer wear a *keng* shirt and *kamuh* pants, while a female dancer wear a *keng* blouse and *lablaeng* skirt (Sin Dam Puk). The dance props include a colander, a basket of shallot and a hoe. Though music and songs can be selective and are not specifically assigned, *Isaan Lai Toey Khong* music is typically used as its fast, cheerful beats are considered well accompanied with shallot farming activities. Serng Homdang plays a role as a local identity that brings about pride among community members, as a communication tool for the outsiders to understand the social context of

Chaichumpon, as a representation of aesthetic value in the way of life, as a local performance for welcoming guests on various occasions, and as a physical and mental health promotion activity for the elderly.

Keywords: Seng Homdang, Laplae, Homdang

ความสำคัญของปัญหา

การแสดงพื้นบ้านเป็นปรากฏการณ์ของสังคมวัฒนธรรมนั้น ๆ ภายใต้เงื่อนไขที่แตกต่างตามบริบทของท้องถิ่นด้วยปัจจัยทางกายภาพ รวมถึงคติความเชื่อ จารีตประเพณี อาชีพ สภาพความเป็นอยู่ ค่านิยม และการเมืองการปกครอง ซึ่งถูกหล่อหลอมจนกลายเป็นศิลปวัฒนธรรมด้วยห้วงแห่งกาลเวลานำพาให้มีพัฒนาการมาโดยลำดับแฝงอยู่ในรูปของปรัชญาแนวคิดที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ย่อมจะกลายสภาพตามกระแสธารการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอยู่บ้างไม่มากก็น้อย รวมถึงการสร้างสรรค์ประยุกต์ขึ้นใหม่ตามบริบทสังคมปัจจุบัน นับว่าเป็นกุศโลบายประการหนึ่งในการอยู่ร่วมกันกับสังคมวัฒนธรรมอื่นใกล้เคียงไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดก็ตาม ตลอดจนหลีกเลี่ยงพ้นจากลักษณะที่เรียกว่าวัฒนธรรมล่า (culture lag) ซึ่งหมายถึงสภาพที่ชักนำไปสู่ภาวะความแปลกแยกและการล่มสลายของสังคมวัฒนธรรม

เพื่อสนับสนุนความคิดที่ว่าการแสดงพื้นบ้านเป็นปรากฏการณ์ของสังคมวัฒนธรรมและดำรงอยู่ในลักษณะหลีกเลี่ยงภาวะวัฒนธรรมล่า สวภา เวชสุรกิษ (2549) ได้กล่าวไว้ว่า “การแสดงพื้นบ้านหรือการแสดงพื้นเมืองเป็นรูปแบบการแสดงดนตรีและนาฏศิลป์ที่เป็นลักษณะเฉพาะถิ่นมีสาระเรียบง่ายไม่โลดโผน เป็นการแสดงที่ผูกพันกับวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในแต่ละชุมชน การนำเสนอรูปแบบการแสดงเพื่อวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ได้แก่ความบันเทิงใจ เช่น เพลงปรบไก่ เพลงเทพทอง เป็นต้น ความเชื่อด้านพิธีกรรมที่ปรากฏในวิถีการดำเนินชีวิต ได้แก่ ระบายบของคนที่พูดภาษาตระกูลไทในมณฑลทวายแสดงถึงความเชื่อเรื่องการเสียชีวิต ฟ้อนผีมดผีเม็งของชุมชนไทยล้านนาเพื่อสืบชะตาเมืองและขจัดภัยจากอันตรายที่มีต่อชุมชนและบุคคล ฟ้อนผีฟ้าของชาวอีสานเพื่อรักษาผู้ป่วย เพลงเกี่ยวข้าวของไทยภาคกลางแสดงถึงความร่วมแรงร่วมใจหรือความสามัคคีของคนในชุมชนและเพื่อผ่อนคลายความเหน็ดเหนื่อยจากการทำงาน รำแม่ศรีการเชิดผีแม่ศรีปัจจุบันไม่มีการเล่นเนื่องจากไม่มีผู้สืบทอดคงเหลือแต่บทร้องไว้ศึกษาเท่านั้น มักนิยมเล่นในประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น การแสดงพื้นบ้านนับว่าเป็นนาฏศิลป์แบบหนึ่ง แต่เดิมในเอกสารโบราณเรียกค่านาฏศิลป์ตามวิธีเรียกชื่อของคนในสังคมยุคนั้นว่าการละเล่นหรือร้องรำทำเพลง

การแสดงพื้นบ้านที่ประกอบด้วยการร้องรำและการทำจังหวะนี้อาจกล่าวได้ว่าเกิดขึ้นและค่อย ๆ พัฒนาเป็นรูปแบบที่ชัดเจนในปัจจุบันพร้อมกันกับการแสดงในราชสำนัก แต่จากงานวิจัยประวัติความเป็นมาของการละเล่นแต่ละอย่างไม่สามารถระบุแน่ชัดเกี่ยวกับเวลาที่แน่นอนว่าเกิดขึ้นเวลาใดและใครเป็นคนคิดขึ้น เท่าที่สามารถศึกษาได้คือการคาดคะเนยุคสมัยจากปัจจัยแวดล้อม เช่น การปฏิสัมพันธ์ของชุมชน เป็นต้น และการศึกษาจากวรรณกรรมประเภทนิทาน ตำนาน วรรณคดี เพื่อหาร่องรอยของชุมชน ดังจะเห็นได้จากการศึกษาชุมชนไทยของนักวิชาการพบว่าประวัติศาสตร์ชนชาติของผู้คนในดินแดนตอนเหนือของไทย พม่า จีน ลาว เวียดนาม มีการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างคนหลากหลายชาติพันธุ์ มีทั้งการสงคราม การค้าขาย การแต่งงาน การแลกเปลี่ยนหัตถ์วัฒนธรรมความเชื่อ

ดังนั้นภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชนชาติไทยแต่ละกลุ่มจะสะท้อนให้เห็นทั้งส่วนร่วมในความเป็นไทย และส่วนต่างอันเกิดจากการปรับตัวและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับกลุ่มชนชาติอื่น ๆ ที่อยู่รอบข้าง (สวภา เวชสุภกิจ, 2549)

การแสดงพื้นบ้านที่ปรากฏในเขตภาคเหนือที่โดยรวมเรียกว่าฟ้อน เป็นศิลปะการแสดงที่สะท้อนอัตลักษณ์ของท้องถิ่นและภูมิภาคได้อย่างชัดเจน ซึ่งมีที่มาจากกระบวนการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการหล่อหลอมทางสังคมของมนุษย์ในแต่ละเชื้อชาติพันธุ์วรรณา

ยศ สันตสมบัติ (2537: 6) กล่าวถึงชาติพันธุ์วิทยาซึ่งเป็นสาขาหนึ่งทางมานุษยวิทยาวัฒนธรรมไว้ว่า “ชาติพันธุ์วิทยาเป็นการมุ่งศึกษาวัฒนธรรมและแบบแผนพฤติกรรมของมนุษย์ในลักษณะที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน โดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและวิเคราะห์เปรียบเทียบทางวัฒนธรรม”

จากที่กล่าวมาแสดงว่ารูปแบบการแสดงภาคต่าง ๆ มีทั้งความเหมือนและความต่างของแต่ละท้องถิ่น มีพัฒนาการมาโดยตลอดตามกาลและสภาพความเปลี่ยนแปลงของสังคมวัฒนธรรมนั้น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทุกวันนี้ที่เป็นยุคข้อมูลข่าวสารด้วยเทคโนโลยีสารสนเทศ ระบบการศึกษาที่แทรกซึมในทุก ๆ ชุมชนได้เข้ามากระทำมีบทบาทต่อชุมชนและสังคมแบบมีพลวัตค่อนข้างสูง ย่อมกระทบต่อการดำรงอยู่ของสรรพสิ่งในบริบทต่าง ๆ ทางสังคม รวมถึงการแสดงเชิงหอมแดงของอำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ด้วย

ในประเด็นของการดำรงอยู่บนความเปลี่ยนแปลงพบว่ามีคุณสมบัติอันเป็นสอดคล้องและเป็นส่วนที่จะสนับสนุนความดังกล่าวได้ ประทีป นึกปี (2546: 14) กล่าวไว้ว่า “ในอดีตดนตรีต๊อบเก้งได้รับความนิยมแพร่หลายโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตอำเภอเมืองเพชรบูรณ์ แต่เมื่อสังคมมีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและอิทธิพลของวัฒนธรรมภายนอกได้เข้ามามีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมดั้งเดิมมากขึ้น ทำให้บทบาทของดนตรีต๊อบเก้งเริ่มลดลง จะเห็นได้จากการนำวงดนตรีอื่นมาบรรเลงในงานศพ ชาวชนมองข้ามความสำคัญของดนตรีต๊อบเก้ง ตลอดจนนักดนตรีต๊อบเก้งแต่ละคนก็มีอายุมากแต่ยังไม่มีคนรุ่นใหม่มาสืบทอดอันอาจส่งผลให้ดนตรีต๊อบเก้งนี้หายไปจากสังคมได้”

จังหวัดอุตรดิตถ์เป็นเมืองที่ผสมผสานวัฒนธรรมจากหลายถิ่นเข้าไว้ด้วยกันอย่างมีเอกลักษณ์ รวมถึงสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ และแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ศิลปวัฒนธรรม และเทศกาลงานประเพณีต่าง ๆ ตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวจังหวัดอุตรดิตถ์ที่มีความเจริญรุ่งเรืองในอดีต ซึ่งยังคงปรากฏร่องรอยให้เห็นอยู่จวบกระทั่งปัจจุบัน สอนให้อนุชนรุ่นหลังได้รับรู้ถึงวัฒนธรรมการกินอยู่ การอาศัย การดำเนินชีวิต พิธีกรรม ความเชื่อ และขนบธรรมเนียมประเพณี ที่สะท้อนถึงการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างปกติสุข มีความปรองดองสมานฉันท์ มรดกทางภูมิปัญญาท้องถิ่นเมืองลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ถือได้ว่ามีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนาน (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุตรดิตถ์, 2558: คำนิยม ก)

ตำบลชัยจุมพล อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นท้องถิ่นที่ผู้คนส่วนใหญ่เป็นคนเมืองและคนอีสาน ซึ่งแน่นอนว่าย่อมจะมีการแสดงอย่างภาคเหนือและภาคอีสานปรากฏอยู่ในท้องถิ่นในฐานะของการเป็นเครื่องบันเทิงตามบริบทของสังคมวัฒนธรรม ที่สำคัญตำบลชัยจุมพลยังเป็นแหล่งเพาะปลูกหอมแดงที่มีชื่อเสียงในด้านคุณภาพเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง ซึ่งพบว่ามีผู้วางแนวทางประดิษฐ์ชุดการแสดงเชิงหอมแดงไว้เพื่อให้เป็นเครื่องบ่งชี้อัตลักษณ์ของคนเมืองในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับวิถีอาชีพการเพาะปลูกหอมแดง อีกทั้งมหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ มีนโยบายให้มีการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่นตามนโยบายของรัฐบาล ทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาวิถีชีวิตชาวบ้าน ตำบลชัยจุมพล อำเภอลับแล จังหวัด

อุดรดิตถ์ การดำรงอยู่ ณ ปัจจุบันของการแสดงเชิงหომแดงที่วางแนวทางไว้โดยคุณครูพรทิพย์ มั่นยวน เลขาธิการนายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลศรีพนมมาศ อำเภอลับแล จังหวัดอุดรดิตถ์ ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาและบทบาทหน้าที่ เพื่อดำเนินการสร้างสรรคให้เป็นชุดการแสดง พื้นบ้านจัดตามรูปแบบองค์ประกอบการแสดง ทั้งยังเป็นการแสดงที่บ่งบอกถึงอัตลักษณ์ของชาวอำเภอลับแล ที่สื่อให้เห็นถึงด้านการประกอบอาชีพในการปลูกหอมแดง ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจของอำเภออีกด้วย ทั้งนี้การวิจัยเป็นวิจัยเชิงคุณภาพจากการศึกษาบุคคลซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่คุณครูพรทิพย์ มั่นยวน เพื่อเป็นหลักฐานในการอนุรักษ์ไว้ ทั้งยังเป็นแนวทางพัฒนาสร้างสรรครูปแบบชุดแสดง และจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นในโอกาสต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของการแสดงเชิงหอมแดง ตำบลชัยจุมพล อำเภอลับแล จังหวัดอุดรดิตถ์
2. เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบการแสดงนาฏศิลป์พื้นบ้านสร้างสรรค ชุด เชิงหอมแดง ตำบลชัยจุมพล อำเภอลับแล จังหวัดอุดรดิตถ์ ได้แก่ 1) ท่ารำ 2) เครื่องแต่งกาย 3) เพลง/ดนตรี 4) อุปกรณ์ประกอบการแสดง
3. เพื่อศึกษาบทบาทหน้าที่ของการแสดงนาฏศิลป์พื้นบ้านสร้างสรรค ชุด เชิงหอมแดง ตำบลชัยจุมพล อำเภอลับแล จังหวัดอุดรดิตถ์ ในบริบททางสังคมวัฒนธรรม

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตด้านนาฏศิลป์พื้นบ้านสร้างสรรค
การวิจัยครั้งนี้มุ่งเน้นในเรื่อง การศึกษาประวัติ ความเป็นมา องค์ประกอบการแสดง ตลอดจนบทบาทหน้าที่ของนาฏศิลป์พื้นบ้านสร้างสรรค ชุด เชิงหอมแดง ตำบลชัยจุมพล อำเภอลับแล จังหวัดอุดรดิตถ์
2. ขอบเขตด้านระยะเวลา
การวิจัยครั้งนี้ ได้ศึกษานาฏศิลป์พื้นบ้านสร้างสรรคชุด เชิงหอมแดง ตำบลชัยจุมพล อำเภอลับแล จังหวัดอุดรดิตถ์ ตั้งแต่เดือน มกราคม 2561 ถึงเดือนธันวาคม 2561
3. ขอบเขตด้านเนื้อหา
การวิจัยครั้งนี้ได้ศึกษาและรวบรวมข้อมูลเฉพาะของนาฏศิลป์พื้นบ้านสร้างสรรคชุด เชิงหอมแดง ตำบลชัยจุมพล อำเภอลับแล จังหวัดอุดรดิตถ์ เท่านั้น

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ผู้วิจัยดำเนินการรวบรวมข้อมูล 2 ประเภท คือ ข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลจากการลงพื้นที่ภาคสนาม ดังนี้
 - 1.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลด้านเอกสาร
 - 1.1.1 ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ข้อมูลทั่วไปของตำบลชัยจุมพล อำเภอลับแล จังหวัดอุดรดิตถ์

1.1.2 ศึกษาข้อมูลประวัติความเป็นมาของนาฏศิลป์ไทย การสร้างสรรค์ คุณค่าและการอนุรักษ์นาฏศิลป์พื้นบ้าน และองค์ประกอบการแสดง

1.1.3 ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีเชิงสร้างสรรค์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.2 การเก็บข้อมูลภาคสนาม

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูลภาคสนามตั้งแต่เดือนมกราคม 2561 ถึงเดือนธันวาคม 2561 สัมภาษณ์บุคคลข้อมูล รวมถึงสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม รายละเอียดดังนี้

1.2.1 สัมภาษณ์บุคคลข้อมูล โดยมีผู้ให้ข้อมูลเชิงลึกในการลงพื้นที่ภาคสนาม ได้แก่

1. ผู้เชี่ยวชาญ, วิทยากรด้านนาฏศิลป์พื้นบ้านสร้างสรรค์ชุด ช้างหอมแดง ได้แก่ นางพรทิพย์ มั่นยวน อดีตข้าราชการครูโรงเรียนเทศบาลศรีพนมมาศพิทยากร เมื่อปีพุทธศักราช 2539 ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเลขาธิการนายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลศรีพนมมาศ ทั้งนี้บุคคลข้อมูลที่กล่าวมานี้เป็นผู้ที่มีความสำคัญในฐานะแกนนำในการประกอบกิจกรรมการแสดงช้างหอมแดงที่ยังปรากฏอยู่ ณ ขณะทำการวิจัย

2. ผู้วิจัยได้มีการสอบถามนักแสดงที่เคยแสดง ในด้านท่ารำ การแปรแถว ถึงความเหมาะสมว่ามีความสอดคล้องกับขั้นตอนของกระบวนการปลูกจนถึงขั้นตอนการเก็บเกี่ยวหรือไม่

1.2.2 สังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยเข้าร่วมชมการแสดงในฐานะผู้ชมจากสถานที่จริงและศึกษาวิจัยจากเทปบันทึกภาพ-เสียง รวมถึงปฏิบัติท่ารำกับบุคคลข้อมูล เพื่อเก็บข้อมูลไว้ใช้ในการวิเคราะห์ต่อไป

2. วิธีดำเนินการรวบรวมข้อมูล

2.1 สสำรวจและศึกษาแหล่งข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสาร ตำรา ประวัติความเป็นมาของนาฏศิลป์ไทย การสร้างสรรค์ คุณค่าและการอนุรักษ์นาฏศิลป์พื้นบ้าน และองค์ประกอบการแสดง

2.2 สสำรวจแหล่งข้อมูลปฐมภูมิและผู้เชี่ยวชาญที่มีความรู้ ได้แก่ นางพรทิพย์ มั่นยวน อดีตข้าราชการครูโรงเรียนเทศบาลศรีพนมมาศพิทยากร

2.3 เก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิจากกลุ่มตัวอย่างที่เลือกไว้แล้ว และบันทึกข้อมูล โดยใช้เครื่องมือในการวิจัย ดังนี้

2.3.1 แบบสัมภาษณ์ประกอบการวิจัยที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น

2.3.2 กล้องดิจิทัลบันทึกภาพนิ่ง

2.3.3 กล้องวีดิทัศน์บันทึกภาพเคลื่อนไหว และบันทึกเสียง

2.3.4 วัสดุสำนักงานที่จำเป็นในการจัดเก็บ-บันทึก และวิเคราะห์ข้อมูล

2.4 ถอดข้อมูลที่ได้

2.5 เรียบเรียงข้อมูล

การวิเคราะห์และการนำเสนอข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์และนำเสนอข้อมูลจากข้อมูลที่รวบรวมได้ตามลำดับ ดังนี้

1. วิเคราะห์การสนทนาจากแถบบันทึกเสียงและจากสื่อวีดิทัศน์ แล้วนำมาสรุปเป็นท่ารำที่ปรากฏในเขตตำบลชัยภูมิ อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

2. วิเคราะห์ทำรำเซ็งหอมแดงในประเด็นรายละเอียดต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ตามองค์ประกอบของการแสดงไทย โดยมุ่งเน้นไปที่ทำรำและกระบวนการที่บุคคลข้อมูลประดิษฐ์ไว้เป็นสำคัญ

3. นำเสนอผลการวิเคราะห์ในรูปแบบความเรียงเชิงพรรณนา โดยจัดทำเป็นรูปเล่ม จำนวน 5 บท

ผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาพบว่า นาฏศิลป์พื้นบ้านสร้างสรรค์ชุด เซ็งหอมแดง ที่คณาจารย์สาขาวิชานาฏศิลป์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ นำมาจัดระเบียบเรียงตามหลักองค์ประกอบของการแสดงนาฏศิลป์ไทยจากความเห็นชอบของผู้สร้างสรรค์ไว้ เกิดขึ้นจากการประดิษฐ์ตามขั้นตอนในการเพาะปลูกหอมแดงของคนเมืองชาวบ้านตำบลชัยจุมพล อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ โดยนางพรทิพย์ มั่นยวน อดีตข้าราชการครูโรงเรียนเทศบาลศรีพนมมาศพิทยากร เมื่อปีพุทธศักราช 2539 ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเลขานุการนายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลศรีพนมมาศ เพราะตำบลชัยจุมพลเป็นแหล่งปลูกหอมแดงขนาดใหญ่ที่ได้รับการยอมรับในคุณภาพแห่งหนึ่งของประเทศ ท่านจึงคิดประดิษฐ์ขึ้นเพื่อแสดงอัตลักษณ์วิถีการประกอบอาชีพที่สำคัญของผู้คนชาวตำบลชัยจุมพล และใช้ฝึกสอนให้นักเรียนโรงเรียนเทศบาลศรีพนมมาศพิทยากรเข้าร่วมการแข่งขันนาฏศิลป์พื้นบ้านของอำเภอลับแลจนได้รับรางวัลชนะเลิศในปีเดียวกันกับที่คิดประดิษฐ์ขึ้น

2. องค์ประกอบการแสดงที่สำคัญ ได้แก่ ทำรำเซ็งหอมแดงจำนวนทั้งสิ้น 15 ท่า ประกอบด้วย ทำยืน ทำรำสาย (สายข้างเดียว) ทำมอ่ง ทำขุดดิน ทำรำสาย(สายสองแขน) ทำสะบัดจับ ทำปกฟาง ทำเดิน ทำรดน้ำ ทำแบกกระซอน ทำเตรียมตะกร้า ทำเก็บหอมหรือดึงหอม ทำเช็ดเหงื่อ ทำอายุ และ ทำเข้าหรือทำจบ ผู้แสดงคู่ชาย-หญิง ฝ่ายชายแต่งกายสวมเสื้อแก้ง-กางเกงขะหมี่ ฝ่ายหญิงสวมเสื้อแก้ง-นุ่งซิ่นลับแล (ซิ่นดำปีก) อุปกรณ์ประกอบการแสดง คือกระซอน ตะกร้าหอมแดง จอบ ดนตรีและบทเพลงที่ใช้ตามความเหมาะสมและความพร้อมในโอกาสนั้น ๆ ไม่ได้กำหนดไว้ตายตัว แต่ครั้งแรกที่ใช้ในอดีตนั้นเป็นเพลงเซ็งอย่างดนตรีอีสานลายเต้ยโขง เนื่องจากนางพรทิพย์ มั่นยวน เห็นว่าท่วงทีลีลาจังหวะอย่างดนตรีอีสานมีความเข้าใจ สนุกสนาน รวดเร็ว เหมาะสมกับบริบทของการเพาะปลูกหอมแดงตลอดจนในท้องถิ่นตำบลชัยจุมพลยังมีผู้คนที่คนไทยอีสานอพยพเข้าไปอยู่จำนวนหนึ่งมาช้านานแต่อดีต จึงคัดเลือกเพลงเซ็งเพื่อให้เกียรติแสดงความผูกพันฉันพี่น้องและความสามัคคีของคนในชุมชนอีกทางหนึ่งด้วย

3. การแสดงเซ็งหอมแดงมีบทบาทหน้าที่ในการเป็นอัตลักษณ์ให้กับท้องถิ่นที่นำมาซึ่งความภาคภูมิใจร่วมกันของชาวบ้านในชุมชน เป็นเครื่องมือสื่อประชาสัมพันธ์ให้สังคมภายนอกเข้าใจในบริบททางสังคมของตำบลชัยจุมพล เป็นสิ่งสะท้อนถึงควมมีสุนทรีย์ที่ผสมผสานไปกับวิถีชาวบ้าน รวมถึงเป็นชุดการแสดงประจำท้องถิ่นที่มีไว้แสดงต้อนรับแขกผู้มาเยือนในวาระโอกาสต่าง ๆ ตลอดจนให้ผู้สูงอายุได้ออกกำลังกายเสริมสร้างสุขภาพกายและจิตที่ดี

สรุป

การวิจัยเรื่องเซ็งหอมแดง ตำบลชัยจุมพล อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเป็นมา วิเคราะห์องค์ประกอบของการแสดง และบทบาทหน้าที่ของการแสดงพื้นบ้านเซ็งหอมแดง

จากการศึกษาวิจัยเรื่องประวัติความเป็นมาของเซิ้งหอมแดงพบว่า การแสดงพื้นบ้านเซิ้งหอมแดงประดิษฐ์ขึ้นโดยนางพรทิพย์ มั่นยวน เพื่อแสดงถึงอัตลักษณ์ท้องถิ่นตำบลชัยชุมพลที่เป็นแหล่งปลูกหอมแดงที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทย โดยเบื้องต้นใช้เข้าร่วมประกวดการแสดงพื้นบ้านของอำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ เมื่อปีพุทธศักราช 2539 และสืบทอดอนุรักษ์กันสืบมาจนถึงปัจจุบัน และมีความเปลี่ยนแปลงสร้างสรรค์ให้เป็นแบบแผนมากยิ่งขึ้นตามประสบการณ์ทางสุนทรียะของผู้ประดิษฐ์ รวมถึงคณาจารย์สาขาวิชานาฏศิลป์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์

จากการศึกษาวิจัยเรื่ององค์ประกอบการแสดงของเซิ้งหอมแดงพบว่า ผู้แสดงมีทั้งชายและหญิงเป็นนักเรียนของโรงเรียนในพื้นที่อำเภอลับแลและผู้สูงอายุในเขตตำบลชัยชุมพล ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงใช้เครื่องดนตรีพื้นบ้านภาคอีสาน ได้แก่ แคน กลองหางหรือกลองยาวอีสาน โหม่ง ฉิ่ง ฉาบ และกรับ (แก๊บสั้น) บทเพลงที่นิยมใช้เป็นเพลงประกอบการแสดงเซิ้งกระต๊อบ (ลายเตี้ยโขง) เครื่องแต่งกายบ่งชี้อัตลักษณ์การแต่งกายของชาวไทยวน อุปกรณ์ที่ใช้ในการแสดง ได้แก่ กระจอนหรือกระจอน จอบ และตะกร้า โอกาสที่ใช้แสดงจะเป็นวันนักขัตฤกษ์ แสดงต้อนรับผู้มาเยือนท้องถิ่นอำเภอลับแล และการออกกำลังกายของผู้สูงอายุ ทำรำมีจำนวน 15 ท่า ได้แก่ ทำยืน ทำรำส่าย (ส่ายข้างเดียว) ท่ามองท่าชุดดิน ทำรำส่าย (ส่ายสองแขน) ท่าสะบัดจีบ ท่าปกฟาง ท่าเดิน ท่ารดน้ำ ท่าแบกกระจอน ท่าเตรียมตะกร้า ท่าเก็บหอมหรือดึงหอม ท่าเช็ดเหงื่อ ท่าอายุและท่าเข้าหรือท่าจบ สำหรับกระบวนการรำใช้รูปแบบแถวจำนวน 7 รูปแบบ ได้แก่ แถวปากพ่อง แถวน้ำพุ แถวตอเหล็ก แถวสลับฟันปลาคู่ แถวรูปวงกลม แถวรูปวงกลมซ้อน และแถวหน้ากระดาน

จากการศึกษาวิจัยเรื่องบทบาทหน้าที่ของการแสดงเซิ้งหอมแดงพบว่า การแสดงนาฏศิลป์พื้นบ้านสร้างสรรค์ชุดเซิ้งหอมแดงทำหน้าที่เป็นมหรสพความบันเทิง เป็นเครื่องมือประชาสัมพันธ์ท้องถิ่น และเพื่อให้เกิดการรวมกลุ่มของผู้สูงอายุ การสร้างความตระหนักให้เยาวชนรักและหวงแหนท้องถิ่นของตน ประการสำคัญคือเกิดความสามัคคีในหมู่ชนของคนตำบลชัยชุมพลอีกด้วย

ตัวอย่างท่ารำในชุดการแสดงเชิงหอมแดง

ท่าชูตติน

ท่าปกฟาง

ท่าเดิน

ท่ารตน้ำ

ท่าแบกกระซอน

ท่าเตรียมตะกร้า

ท่าเก็บหอมตังหอม

ชุดการแสดง

การแต่งกายแบบที่ 1 (ผู้หญิง)

การแต่งกายแบบที่ 2 (ผู้หญิง)

การแต่งกายผู้ชาย

อุปกรณ์ประกอบการแสดง

กระซอน

จอบ

กระซอน

เครื่องดนตรีที่ใช้ในการแสดง

แคน

กลองหางหรือกลองยาว

โหม่ง

ฉิ่ง

ฉาบ

กรับ(แกกรับสั้น)

อภิปรายผล

นาฏศิลป์พื้นบ้านสร้างสรรค์ ชุด เชื้อหอมแดง จากแนวคิดที่ว่าตำบลชัยชุมพล อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นพื้นที่ที่ประชาชนจำนวนหนึ่งประกอบอาชีพทำการเกษตรปลูกหอมแดงเพื่อบริโภค และจำหน่ายในภูมิภาคต่าง ๆ ของไทยและประเทศใกล้เคียง สะท้อนให้เห็นได้ว่าเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของท้องถิ่น ดังนั้นการสร้างสรรค์การแสดงนาฏศิลป์พื้นบ้านสร้างสรรค์ ชุด เชื้อหอมแดง จึงเป็นการเผยแพร่หอมแดงลับแลและเป็นการสร้างเรื่องราวให้กับชาวบ้านตำบลชัยชุมพล เมืองลับแลอุตรดิตถ์ เพื่อเพิ่มคุณค่า มูลค่า และความน่าสนใจที่มีต่อหอมแดงที่นับได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ทั้งนี้การสร้างสรรค์ชุดการแสดงนาฏศิลป์พื้นบ้าน ผู้วิจัยได้นำเอาทฤษฎีนาฏยประดิษฐ์มาเป็นแนวทางในการศึกษาด้านองค์ประกอบการแสดง โดยผู้วิจัยใช้ทฤษฎีนาฏยประดิษฐ์ ของ ของ ธีรวัฒน์ ช่างสาน (2553) สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (2543: 225) และ พิรพงศ์ เสนโสภา (2546: 2-3) ซึ่งการใช้ทฤษฎีนาฏยประดิษฐ์ครั้งนี้ ผู้วิจัยสามารถสรุปถึงขั้นตอน ดังนี้

- 1.1 คิดและศึกษาข้อมูล
- 1.2 ออกแบบ (จากข้อมูลเนื้อหาและรูปแบบการแสดง)
- 1.3 สร้างสรรค์ผลงาน
- 1.4 การเลือกใช้ดนตรีประกอบ
- 1.5 การทดลองทำ
- 1.6 การปรับปรุงแก้ไข

ซึ่งมีความสอดคล้องในด้านของการสร้างสรรค์การแสดง ทั้งยังทำให้การแสดงการฟ้อนรำมีความพึงพอใจ และความเพลิดเพลินอารมณ์ (ปรุพหัจกร อัครารัตน์สกุล, 2562: 99)

นอกจากนี้ยังสามารถบ่งชี้ถึงมวลประสบการณ์ทางสุนทรียะของผู้ประดิษฐ์วางแนวทางชุดการแสดงไว้แต่ต้นที่มีมากเพียงพอต่อการสร้างสรรค์ ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากระบบการศึกษาในฐานะที่ท่านเป็นอดีตข้าราชการครู ในส่วนบทเพลงที่ใช้ประกอบการแสดงสะท้อนถึงกุศโลบายและความเข้าใจในความหลากหลายของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ร่วมกันในท้องถิ่นตำบลชัยชุมพลที่มีทั้งคนเมืองและคนอีสาน ประกอบกับเพลงลายเต้ยโขงก็มีลีลาจังหวะและทำนองที่สนุกสนาน ง่ายต่อการเกิดปฏิสัมพันธ์สื่อสารถึงกันระหว่างผู้คนให้เกิดกิจกรรมร่วมด้านการแสดงและการรวมกลุ่มด้วยความสามัคคีในโอกาสต่าง ๆ ได้

อีกประการหนึ่งเป็นการย้ำเตือนและชี้ชัดว่า การอนุรักษ์และการสร้างสรรค์การแสดงพื้นบ้านนั้นมีส่วนช่วยให้สังคมวัฒนธรรมมีความเข้มแข็ง เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นกับสถาบันการศึกษาทั้งในท้องถิ่น รวมถึงมหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ ซึ่งเป็นการสร้างความเข้าใจอันดีต่อกัน ตลอดจนเกิดเครือข่ายในมิติด้านการศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่นเกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตของคนทุกช่วงวัย ประกอบกับเยาวชนได้ใช้เวลาว่างกับการรักษาศิลปวัฒนธรรมความเป็นไทย

พร้อมกันนี้ยังเื้ออำนวยการให้ผู้สูงอายุมีกิจกรรมพบปะกันกับคนรุ่นราวคราวเดียวกันและต่างวัย ได้สนทนาถึงเรื่องราวในอดีตที่ล้วนเป็นความทรงจำ เป็นประสบการณ์ชีวิตที่มีมาอย่างยาวนาน ส่งผลต่อการบอกเล่าเรื่องราวของท้องถิ่นส่งต่อรุ่นสู่รุ่นถึงความเป็นมาของกลุ่มชนให้ได้ศึกษาเพื่อให้เท่าทันความเปลี่ยนแปลง และมีส่วนในการให้ผู้สูงวัยมีสุขภาพกายและจิตที่ดีมากยิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการศึกษาวิจัยเพื่อสืบทอดอนุรักษ์ศิลปะด้านการแสดงดั้งเดิมที่เป็นอัตลักษณ์ที่ดั้งเดิม และทรงคุณค่าของท้องถิ่นต่าง ๆ ในเขตจังหวัดอุดรดิตถ์ ให้กว้างขวางครอบคลุมมากยิ่งขึ้น เพื่อไว้เป็นแนวทางในการพัฒนา

2. ควรมีการสร้างสรรคผลงานนาฏศิลป์พื้นบ้านไทยในลักษณะนาฏศิลป์ร่วมสมัยระหว่างวัฒนธรรมตามสมัยนิยม แต่ยังคงยึดหลักจารีต ประเพณีความเป็นไทยไว้โดยการศึกษาความเป็นมาอย่างถ่องแท้

เอกสารอ้างอิง

- ธีรวัฒน์ ช่างสาน. (2553). *การสร้างสรรคทำรำนาฏยประดิษฐ์ระบำลีลานาฏกะ*. สืบค้นเมื่อ 19 มิถุนายน 2561, จาก <https://www.gotoknow.org/posts/346233>
- ประทีป นกปี. (2546). *ต๊อบแก๊ง : ดนตรีพิธีกรรมงานศพบ้านป่าแดง จังหวัดเพชรบูรณ์* (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิตล.
- ปรุพหัจกร อัครารศมสสกุล. (2562). *การสร้างสรรคชุดการแสดงนาฏศิลป์พื้นบ้านภาคเหนือ เพื่อการออกกำลังกายสำหรับผู้สูงอายุที่มีภาวะเสี่ยงต่อการเกิดโรคข้อเข่าเสื่อม โรงเรียนผู้สูงอายุตำบลน้ำริด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรดิตถ์* (ปริญญาานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- พรทิพย์ มั่นยวน. (10 กุมภาพันธ์ 2561). สัมภาษณ์.
- พีรพงศ์ เสนไสย. (2546). *นาฏยประดิษฐ์*. มหาสารคาม: สาขานาฏยศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ยศ สันตสมบัติ. (2537). *มนุษย์กับวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สวภา เวชสุริย์. (2549). *วารสารสุขุโขทัยธรรมมาธิราช*, 19(1).
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุดรดิตถ์. (2558). *องค์ความรู้มรดกภูมิปัญญาท้องถิ่นเมืองลับแล*. อุดรดิตถ์: พี.ออฟเซ็ทอาร์ท.
- สมิตร เทพวงษ์. (2541). *นาฏศิลป์ไทย*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2543). *นาฏยศิลป์ปริทรรศน์*. กรุงเทพฯ: ห้องภาพสุวรรณ.